

KOHTUMISED "TEISEGA"

Mehis Heinsaar. Rändaja õnn. Tallinn: Verb, 2007. 136 lk.

Mehis Heinsaare novellikogu "Rändaja õnn" pole küll seni saanud nii suurt tähelepanu kui Ene Mihkelsoni, Jaan Kaplinski või Andrus Kivirähki viimased romaanid, kuid vastuvõtt on olnud selgelt sõbralik ja on võimalik, et kriitikute tunnustuse erikaal on ka sellevõrra suurem. Mõjususega jõuab Toomas Vint igatahes punktini, kust otsejoones edasi minna enam ei saa: "Õnnitlen! Minu meelest pole veel keegi eesti keeles nii head proosaraamatut kirjutanud."¹ Ja seda ütleb ikkagi Vint, mees, keda Heinsaar on nimeetanud oma oluliste mõjutajate hulgas, näiteks intervjuus Eesti Päevalehele reas, mis algab Peet Vallakust ja lõpeb Daniil Harmsiga.² Antud juhul tuleb uskuda, et Vindi sõnad pole tühja õhku täis puhutud, neis on suurus, mis ilmneb mõnes harva esinevas mantlipärandamiskirjutises, kus antakse vaimne positsioon sümboolselt edasi vanemalt kirjanikult nooremale.

Vindi kirjutise erandlikkus avaldub ometi iseloomulikul viisil. Heinsaare loomingu retseptsioonis on välja joonistatud kaareke, mis annab "Rändaja õnnele" erilise tähenduse ka teiste arvustajate jaoks. Epp Ollino on Heinsaare retseptsiooni- ja loominguloo kokku pakkinud tabavasse kujundisse "verest on võrsunud uued lilled".³ Metafoori uuesti lahti harutades võib siis öelda, et kollektiivses kirjandusteadvuses käibib lugu kunagisest imelisest debütandist ja kirjandustudengite

konkurentsistust lemmikust, kes vahepeal elas läbi otsingute perioodi (ja siis voolas verdki) ja kes nüüd on hakkama saanud uue ja senisest suurema imega (ehk lilledega). Tõlgendustes on ka väikeseid lahknevusi. Kriitikute hinnangud pole üksmeelsed küsimuses, kas "Härja Pauli kroonikad" oli parem raamat kui "Vana-meeste näppaja" või vastupidi. Samuti pole täit üksmeelt, kas "Artur Sandmani loole" järgnenud kriitika oli mingil moel ebaõiglane või mitte. Aga üksmeelselt on meile öeldud, et "Rändaja õnn" on seni Heinsaare parim raamat. Pärast väikest mõtlemist nõustun sellega minagi. Mõtlemispaus tekkis sellest, et lähen kaasa iga novelliga ükshaaval ega oska öelda, kui palju mind mõjutas raamatu kompositsioon ja lugudevahelised sarnasused. Mingil määral ikka, näiteks võis ju mindki liigutada see, et novelli "Kuller" lõplause on saanud ühtlasi raamatu lõplauseks. Nagu võisid elamuse tervikuks koondamisel kaasa mõjuda ka ilus köide, kujundus ning silmale sõbralik kirjaipilt. Kolme eri tooni paberi kasutamist märkasini siiski alles pärast raamatu teist lugemist ning ma polegi aru saanud, kas see oli sihilik või mitte ja kas samamoodi on tehtud kogu tiraaž või ainult üks osa sellest. Vähemalt minu eksemplaris on "Õhtujutud" tumedamad kui "Hommikujutud" ja "Keskpäevajutud" jäävad nende vahele.

Üks, aga ikkagi ainult üks võimalus Heinsaare loomingut raamatupidajalikult kriitikupositsioonilt lahterdada on see, kui jagada tekstid kahte lehte: esiteks sisemaailmade kaardistused, teiseks kõik ülejäänud tekstid, mis märgivad paberile territooriume väljaspool subjekti. Alati sobib väita, et kirjaniku looming räägib sellest, mis tema või ta tegelase

¹ T. V i n t, Igatsus headuse, andestuse ja igavese armastuse järele. – Eesti Ekspress. Areen 26. VII 2007, lk B10.

² Mehis Heinsaar koondab rahunemiseks minakujusid ühe laua taha [intervjuu]. – Eesti Päevaleht. Laupäev 11. VIII 2007, lk 18.

³ E. O l l i n o, Kohvitass avakosmoses. – Vikerkaar 2007, nr 9, lk 129.

hinges toimub, Heinsaare puhul on neil sõnadel kitsam, täpsem tähendus. Tema varasemast proosast teame näiteks, et "minu" sees on tuba ("Leträp"), et härra Paul avas Teadmatuse Akadeemia iseenaldas ("Härra Pauli kroonikad"), et Sandman rändas iseenda teise otsa ("Artur Sandmani lugu"). Sama rida jätkab uues raamatus veenval viisil novell "Insener Paaveli armastuse eesõu". Siiski on "siseilma tekstid" vähemuses, rohkem on midagi muud, novelle, mille tegevusmaastikud algavad Tartust ja Setumaalt ning liiguvad bumerangikujuliselt piki Lõuna-Eestit Läände ja siis keeravad rannikut pidi põhja. Bumerangi lööginurka jäävad Mulgimaa ning samuti Häädemeeste ja Tahkuranna alad. Iseloomulikult kirjeldab Eesti territooriumi näiteks ka ilmateade novellis "Vihmategija Aspendal" – ilmateade, mida korratatakse vähemalt kümme nädalat järjest ja mis ei teata mitte midagi konkreetset Kirde-, Põhja- või Kesk-Eesti kohta, sõnastusest jääb mulje, et neid polegi olemas. Teatatakse, "et üle vabariigi on jätkuvalt oodata kuumat ja päikesepaistelist ilma, et Kagu- ja Lõuna-Eestis võib kohati esineda tormi, hoovihma ja äikest, kuid Lääne-Eestis peaks ilm püsima jätkuvalt tuuletu, selge ning palav".⁴

Epp Ollino on juba enne mind jõudnud märgata Mehis Heinsaare erilist seotust Lõuna- ja Lääne-Eestiga ning ta on juhtinud tähelepanu ka kirjaniku Läti-lembusele.⁵ Selle lembuse asjus võib proovida paari oletatavat seletust. Eestlaste rahvuslikus eneseteadvuses on mingi kuvand lätlastest kui kohtlastest ja absurdsetest, kuid ikkagi inimlikest naabritest ning absurdsete ja inimlike asjadega tegeleb ka Heinsaar. Teisalt on Läti ikkagi äsjakirjeldatud geopoliitilise bumerangi kõige vahetum naaber ning Heinsaar kompab piiri endasuguste ja teistsuguste vahel. Lätimaa teadvustamine paistab olevat tõesti piiritundliku Lõuna-Eesti kirjanduse kollektiivnegi erijoon, näiteks on see teema kaunis reljeefne ka võrreldes kirjanduses. Võib arvata, et geo-

graafilises perifeersuses liikumine tähendab Heinsaare jaoks ühtlasi enesemääramist vaimse perifeersusena. See on tõenäoline, kuid edasise tõlgendamisega ei tohiks liiale minna, sest vaimne perifeersus pole Heinsaare puhul ei sihilik eba-professionaalsus ega ka isoleerumine kõigest, mis asub põhja pool. Tallinna võivad Heinsaare tegelased teatud puhkudel sattuda küll ja mõnikord võib sel olla isegi positiivne tähendus, kuid tema senises proosas vist ikka ainult siis, kui Tallinn muutub kohvikuks, aguliks või külaks. Need Lilleküla lood on aga tuttavad enekõike Heinsaare varasemast loomingu, "Rändaja õnn" viib lugejat lähemale Lätile ja merele.

Maateadusliku kallakuga analüüs pakub Heinsaare loomingu puhul ahvatlevaid võimalusi, kuid – nagu juba vihjatud – kirjeldatud alad võiksid olla ekvivalendid mingitele muudele asjadele, mis autorile korda lähevad. Tundub, et kõige olulisem on siin mingi metafüüsiliselt või maagiliselt kogetud "teine", Heinsaar on kogu aeg kirjutanud lugusid "teisest" meie sees ja kõrval. Uues raamatus siis pigem kõrval, aga vahetegemine on tinglik. Põhimõttelist konflikti nende võimaluste vahel pole, kõrval asuv "teine" leiab Heinsaare proosakangelastega kontakti tänu sellele, et talle leidub vastuhelk tegelase sees. Lugu võib siis ka olla sarnase loogikaga, sõltumata sellest, millisel territooriumil parasjagu üks või teine narratiiv liigub. Näiteks võib novelli "Teekond maailma lõppu" pidada "Artur Sandmani loo" teisendiks, romaaniloo tihkeks kvintessentsiks, mis samas toob endaga kaasa muutusi. Naatan ei lähe merele ja see mitteminemine toimub Karlova-Piirumi teljel, Artur läheb mereni ja teeb seda iseene sees. Neist erinevustest hoolimata on tekstide narratiivne üldskeem lähedane. Kui väga täpne olla, siis ei lõpe kumbki neist ju merega, vaid tagasiminemisega senisesse "normaalsusesse", need on lood piiriületamisest, piiritagusest "teistsugusest" kogemusest ja lõpuks siiski ka tagasitulekust, ühesusse vaibumisest.

"Rändaja õnne" novellide omavaheline võrdlemine pakub samuti äratundmisrõõmu, mille juures on küll üks traditsiooni-

⁴ M. Heinsaar, Rändaja õnn. Tallinn: Verb, 2007, lk 78–79.

⁵ E. Ollino, Kohvitass avakosmoses, lk 130.

line oht. Narratiivide struktuuri, keelemallide ja tegelastüüpide kordumine võib viia eelarvamuseeni, et Heinsaarelt tasubki lugeda ainult ühte novelli, sest "kõik on nagunii seesama". Eksitus tekib mõistagi sellest, et loo sõrestik pole veel jutt ise. Minu isiklik kogemus sunnib mind uskuma, et igasuguste struktuuride kordumises suudab Heinsaar olla ikkagi kordumatu jutustaja – ja on näha, et seda usuvad teisedki retsensendid. Paistab, et Heinsaare jutustamisande erilises tulebki oskusest korduvaid tekstiüksusi uuel viisil kokku sättida ja ajaloos juurdunud jutustamisvõtteid tõhusalt ära kasutada. Raamatust võib välja tuua hulga otseseid motiivilaene, võib tunnustada Heinsaare oskust hästi elama panna klassikalise novellikompositsiooni reegleid, võib leida eesti proosaklassika kaunist keelt, mis on läbi põimitud rahvaliku vestja positsiooniga ja absurditajuga. "Rändaja õnn" iseloomustamiseks kirjandusloolises kontekstis on vaja seda kõike teada. Mulle endale sai raamatut lugedes siiski eriti tähtsaks see, et korduvad kohtumised "teisega", omade ja võõraste vahelise piiri ületamised.

Heinsaare puhul on mitut puhku räägitud seostest maagilise realismiga ning selleks on ennekõike põhjust andnud jutustamisviis, mis liigub vabalt realistliku ja mitterealistliku (miks mitte ka "maagilise") kujutamispriintiibi vahel, ilma et kumbki neist kaoks. Sellist kahetisust on Heinsaare loomingus põhjust pidada vastava maailmatunnetuse peegelduseks: maailma kaks avaldumisviisi ja nende vaheline nähtamatu piir loovad lähtemudeli, millest saavad alguse muud mudelid, mitut sorti piiriületusprobleemidega tegelevad tekstid: sise- ja välisilma tekstid, teekonnalood jne. Novellikogus "Rändaja õnn" on eriti iseloomulikud lood teispoolse saadikutest ja paralleelmaailmu vahendavatest tõlkidest. Need on novellid tegelastest, kes kohtuvad "teistega" (galaktikate sõber, tuule sõber, külalisega kohtuja), oskavad "teise" keelt (vihmategija, rotipüüdjad), saavad "sealt" sõnumeid (tapva armastuse, ilu, ainulaadse hetke, seletamatu sunni, luuletuse, laeva) või saadavad "sinna" ise sõnumi (ütlevad tere, viskavad kohvitassi). Heinsaare no-

vellide keskendumine vahendavatele kulteritele ja vahendatud teadetele soosib iseenesest ka selliseid klassikalisi narratiiviarendusi, nagu seda on võõraste maa-de avastamine ja metamorfoosid. Ei saa öelda, et need oleksid uues novellikogus kõige tähtsamad, kuid mõlemad on siiski olemas ning tähendusriikastes seostes Heinsaare varasema loominguga. Nii jätkab "Insener Paaveli armastuse eesõu" (pahupidiselt muidugi ka "Teekond maailma lõppu") Heinsaare romaanist tuttavat teekonnalugude sarja, "Suur hooaeg" ja "Rändaja õnn" räägivad aga taas kord sellest, kuidas ühest saab teine – nagu sellest varem rääkisid näiteks "Liblikmees" või "Kohtumine Taageperas". Kõiki neid Heinsaare loomingut läbivaid lahendusi saab vangistada literatuursetesse seostesse, kuid kirjanduslike laenude tutvastamine oleks siinkohal vaid pool lahendust. Minu meelest saab Heinsaare loomingut käsitledes terviklahendusest paremini aimu ikka vaid siis, kui tunkakse ära tüpoloogilisi sarnasusi ja selle taga omakorda maailmatunnetuslikke kokkukõlasid. Selles (põhimõttelises) osas erineb Heinsaar näiteks Kivirähkist: mõlemad on muinasjutuks ja muigamiseks alati valmis, kuid Kivirähk toitub tsitaatidest ja tõmmistest nagu puuk värskest verest, Heinsaar saab oma kirjandusliku jõu kontaktidest "sealpoolse" maailmaga.

Heinsaare jutustamisande silmapaistvus sõltub ka oskusest olla konkreetne. Müstikute ja maagikute liikumine kirjandusmaastikel kaldub mõnikord hängusse, kust lugeja saab kätte vaid ebamääraseid hingeelu signaale ja abstraktseid skeeme. Heinsaarel see nii ei ole, tema proosamaailmas on selged piirid ka siis, kui toimuvad ümberlülitused välisest reaalsusest sisemisse vms. Muidugi võib "Rändaja õnnest" välja tuua tungi millegi piirideta ja hõlmamatu suunas: merele, tuulde, kosmosesse. Aga see tung ei võta ära jutustamise selgust ega ka mitte teatavat materiaalsust, kontuuride kirkust ning kehalisust. Kehalisust on võimalik määratleda mitmes tähendusmähus, kuid Heinsaare loomingus võiksid olla relevantseid vist kõik põhitähendused. Omaette teemakihi moodustavad siin inimkehasse kätketud tungid, mis võivad aval-

duda nii väikestes võpatustes kui ka suurtes hävitavates pöörustes. Ilmselt on keha tegutsemisteski mõtet taas otsida lõppjaama "ühes" peituvale soovile saada identseks "teisega". Kujutamise viis klappib siin ka tungiteoreetilise tõdemusega, et tõeline lõppjaam saab peituda vaid surmas. Kõige kaugemale jõuab selle pürgimuse realiseerimine sellistes surmalugudes nagu "Vihmategija Aspendal" või "Ilus Armin". Tsiteerigem viimast: "Alles siis, nonde nelja või viie päeva jooksul, mis kuluvad ilusa Armini aeglasele ja naudingurikkale söömisele, tundis Maret, et on mehele viimaks järele jõudnud. Et ta on ometi kord jõudnud sinna, kus mets ja taevas saavad üheks, kus valitsevad õnnis rahu ja igavene, taevalik armastus..."⁶

Viimane tsitaat on teatavas mõttes kole ja kui siia juurde liita kõik muud lihalikud stseenid ning poris ja veres aelemised, siis võib kaaluda ka küsimust, kas Heinsaar kirjutab hirmsaid jutte. Veidigi karastatud kirjandussõbra jaoks ei seostu Heinsaar arvatavasti mitte eesti "kolekirjanduse" traditsiooniga, haakumised tekiavad palju kergemini selliste kooslustega nagu maagilised realistid, sürrealistid, muinasjutuvestjad, humoristid, Harmsisõbrad, lõunaeestlased või ka kõdurajoonide boheemid. Milles siis asi? Kas pole kannibalism Heinsaare loomingus piisavalt veenvalt kujutatud?

Minu meelest on tekst veenev, sellel on aeg-ajalt liha maitse. Küsimus on aga

muus: Heinsaare juttude põhieesmärk pole mitte tingimata selle maitse väljatoomine, see maitse on kaasanne "teisega" kohtumistele. Hirmsate asjade mahasalgamine tooks kaasa ebaveenvuse – kas siis ebakonkreetsusena või roosamummuliste ilujuttude näol. Selliseid ilujutte (mida Heinsaarel pole) meenutan aga põhjusega, Heinsaare loomingus poleks nendeni jõudmine võimatu, sest ta näib meile kinnitavat, et elu tuum on ilus, armastuses, pühades asjades. Tema novellid esindavad seega autorihoiakut, mis on peamises punktis risti vastupidine "kolekirjanduse" taotlustele. Heinsaar ei tantsi maailmakogemust porri, vaid ülendab selle teispoolsuse piirideni. Või kui arvustuse alguses tarvitatud kujundile täiendavat sisu anda, siis võib ka öelda, et Heinsaare verest ei sünni veri, vaid justnimelt lilled. Seda intentsiooni tajuvad ilmselt hästi ka Heinsaare lugejad – tõenäoliselt loetakse teda paljudel juhtudel kummastaja ja õilistajana, aga mitte vastupidi.

Elusolevuse soov aeleda poris kisub Heinsaare loomingus õnnelikul kombel samasse suunda kuhu siiras õnneigatsuski. Tegemist on õieti paljude tähelepanuväärsete suunavektorite ühtelangemisega ja tekstiks põimimisega. Mulkside soov raiuda endale aken Läänemerele, jutuvestja soov pajatada mõnus lugu, väikse inimese soov kohtuda suure "teisega" – need asjad esinevad Mehis Heinsaare loomingus ilusasti koos.

⁶ M. Heinsaar, Rändaja õnn, lk 55.